

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.985

М. М. Єфімов*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Розслідування будь-якого кримінального правопорушення вимагає від працівників правоохоронних органів проведення ряду слідчих (розшукових) дій, пошукових заходів, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Крім того, кожен вид суспільно-небезпечних діянь є унікальним у зв'язку зі своїми кримінально-правовими та криміналістичними характеристиками. Тому і визначення переліку, особливостей проведення зазначених дій та заходів будуть відрізнятися у кожному конкретному випадку. Слід зазначити, що для більшості злочинів проти моральності характерною є взаємодія двох та більше осіб, які бачать один одного, певні речі, об'єкти у перший та, можливо, в останній раз. З огляду на це, у проаналізованих кримінальних провадженнях неодноразово виникала необхідність у проведенні пред'явлення для впізнання.

Взагалі, окремі аспекти організації і тактики пред'явлення для впізнання розглядали такі вчені, як О. Я. Гінзбург, М. М. Гапанович, М. О. Головецький, А. В. Дулов, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, А. Р. Ратінов, М. В. Салтевський, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та інші. Втім, тактика проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії у розрізі вчинення злочинів проти моральності майже не досліджувалася.

Завданням статті є дослідження організації і тактики пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності.

Стосовно поняття досліджуваної слідчої (розшукової) дії слід зазначити, що ще у середині ХХ-го століття М. С. Строгович наголошував на тому, що у процесі доказування цей прийом відомий протягом тисячоліть, адже він існував у кримінально-процесуальних системах усіх часів і народів [13, с. 318]. Інші науковці у цьому ж розрізі зазначають, що впізнання є одним з основних психічних процесів, який складається із сукупності стадій, об'єднаних загальною назвою – процес формування показань впізнаючого.

Названі стадії взаємопов'язані і охоплюють: сприйняття об'єктів; запам'ятовування і збереження у пам'яті ознак сприйманого об'єкта; відтворення уявного образу, раніше сприйнятого; впізнання пред'явленого для впізнання [6, с. 155]. Тобто процес впізнання ґрунтується на загальних правилах психології людини, дослідження яких сприяє працівникам правоохоронних органів у проведенні цієї процесуальної дії.

Слід акцентувати увагу на тому, що можливість впізнання людиною різноманітних об'єктів матеріального світу, які якимось чином пов'язані з подією злочину, є безумовною вказівкою до використання цього заходу. Адже психологічний процес впізнання об'єктів, які людина бачила раніше використовується під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також у процесі оперативно-службової діяльності правоохоронних органів. Пред'явлення об'єктів для впізнання може використовуватися як тактичний прийом під час проведення допиту. Впізнання може відбутися під час проведення обшуку, коли до участі у ньому запрошують осіб (потерпілих, свідків), які добре знають ознаки розшукуваних об'єктів. Впізнання, як психологічний прийом, використовується під час проведення слідчого експерименту у вигляді перевірки показань на місці тощо [8, с. 47].

Ми підтримуємо позицію науковців, які сформулювали поняття пред'явлення для впізнання як слідчої дії, що полягає у пред'явленні особі об'єктів, які вона спостерігала раніше у зв'язку з подією злочину, з метою встановлення їхньої totoжності чи групової належності. Автор визначила, що загальними підставами для пред'явлення для впізнання є: заява особи під час допиту про те, що вона може впізнати об'єкт, який спостерігала раніше, і добре пам'ятає його ознаки та відмінності; під час допиту особа називає лише загальні риси об'єкта, не може точно описати його відмінності, але висловлює впевненість, що зможе його впізнати, коли побачить [3, с. 183].

Тобто особі, як доречно наголошує І. Борисенко, пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і на цій підставі робить висновок про їхню подібність. У зв'язку з цим не слід забувати, що іноді результати пред'явлення для впізнання можуть бути помилковими як через свідомо неправдиві свідчення особи, яка впізнає, так і у зв'язку з її сумлінною оманю [1, с. 77].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив встановити, що при розслідуванні злочинів проти моральності для впізнання пред'являються наступні об'єкти: є живі особи (91%), рідше – різні речі (31%) та інше (приміщення, ділянки місцевості, тварини) (3%).

Слід наголосити на тому, що у досліджуваній категорії кримінальних проваджень найскладнішим та об'ємним є пред'явлення для впізнання живої особи. Воно проводиться у випадках, коли: особа, яка підлягає пред'явленню, не була раніше відома тому, хто впізнає, але спостерігалася ним у зв'язку зі злочинною подією; той, хто впізнає, знав раніше особу, яка пред'являється, але не може повідомити про неї необхідних даних (наприклад, не може повідомити її прізвище та ім'я); особа добре знайома тому, хто впізнає, однак вона це знайомство заперечує [3, с. 185].

З огляду на зазначені статистичні дані, особливу увагу слід приділити пред'явленню для впізнання осіб. Процес проведення впізнання складається з трьох етапів: підготовка до проведення; робочий етап (проведення впізнання); фіксація результатів. Стосовно організаційно-підготовчих заходів, то, дослідивши їх загальне визначення, надане К. О. Чаплинським [15, с. 34], та застосувавши його до злочинів проти моральності, нами визначено такі їхні елементи: попередній допит особи, яка впізнає; визначення місця, часу і способу проведення впізнання; створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії; визначення способу фіксації ходу і результатів впізнання; підбір статистів і понятих; підготовка необхідних науково-технічних засобів; забезпечення охорони злочинців, які знаходяться під вартою; інструктаж усіх учасників даної слідчої (розшукової) дії.

Щодо деяких з них висловимо свою думку. Стосовно попереднього допиту наголосимо на тому, що він при впізнанні повинен розглядатися на рівні з перевіркою показань свідків. Адже у результаті пред'явлення для впізнання свідок або потерпілий роблять заяву про впізнання або невпізнання особи, предметів, речей, що є нічим іншим як показаннями свідка. Тому, з метою забезпечення достовірності такого роду показань, які в окремих випадках мають важливе значення для висновків у справі, слідчий зобов'язаний неухильно дотримуватись тактичних правил допиту свідків при впізнанні. Такими правилами є:

детальний допит свідка про прикмети і особливості предмета або особи до пред'явлення для впізнання і докладний запис показань у протоколі допиту; особа або предмет, що підлягають впізнанню, пред'являються для впізнання, не ізолювано, а серед інших осіб або аналогічних предметів. Інакше, у разі пред'явлення для впізнання тільки одного предмета або особи, свідок, психологічно налаштований на процедуру впізнання, більше з бажання надати допомогу слідству, аніж з інших спонукань, впізнає пред'явлену особу або предмет, хоча фактично не впізнав його [11, с. 282-284].

Ми погоджуємося з авторами, які зазначають, що у разі необхідності пред'явлення якої-небудь особи (інших об'єктів) для впізнання свідкові, потерпілому, підозрюваному слідчий спочатку допитує їх про зовнішній вигляд та прикмети цієї особи (інших об'єктів), а також про обставини, за яких особа, яка впізнає, бачила цю особу (інші об'єкти), про що складається протокол. Допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Слідчий повинен запропонувати впізнаючому пригадати якомога більше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця. У тих випадках, коли особа, яка впізнає, не може описати ознаки об'єкта, що підлягає впізнанню, однак стверджує, що зможе його упізнати, то недоцільно відмовлятися від проведення даної слідчої (розшукової) дії [4, с. 285]. Тобто допит, що передуює впізнанню живих осіб, повинен бути спрямований на з'ясування: а) обставин, за яких впізнаючий бачив особу у зв'язку зі злочинном; б) зовнішності і прикмет цієї особи; в) психологічного стану впізнаючого; г) його фізіологічного і психічного стану (зір, слух, особливості пам'яті тощо). При з'ясуванні зовнішності і прикмет особи, яка підлягає впізнанню, слідчий повинен детально допитати свідка про загальні й характерні її риси. При цьому необхідно користуватися даними словесного портрета, але у загальноживаних виразах. Слід детально допитувати щодо зросту, будови тіла, віку, типу обличчя, кольору, волосся, шкіри і особливих прикмет (шрами, родимки, бородавки тощо) [5, с. 285].

Як бачимо, під час попереднього допиту з'ясується ряд важливих обставин. Але, ведучи мову про розслідування злочинів проти моральності, слід розуміти, що під час нього необхідно загалом вирішити питання про можливість впізнання особою конкретної людини. Адже певні психологічні фактори, моральні правила можуть завадити самому процесу пред'явлення для впізнання вже під час робочого етапу.

Важливе значення має визначення часу та місця проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Адже час її проведення визначається з урахуванням двох моментів: фактичної можливості його проведення і першочерговості, оскільки чим раніше

воно буде проведено, тим більш інформативні будуть його результати, у зв'язку з тим, що пам'ять людини з накопиченням інформації втрачає попередню. З огляду на це, пред'явлення для впізнання слід проводити по можливості якомога швидше, щоб процес забування не позначився на його підсумку. Місце вимагає особливої підготовки тоді, коли необхідно забезпечити умови, що виключають візуальне сприйняття впізнаючого впізнаваним. В інших випадках пред'явлення для впізнання проводиться, як правило, у кабінеті слідчого [6, с. 155].

Наступним заходом, що відіграє вагоме значення при розслідуванні злочинів проти моральності, є створення сприятливих умов проведення пред'явлення для впізнання та дотримання нормативних приписів, яке сприятиме результативності даної дії. З цього приводу В. І. Фаринник наголошує на тому, що не завжди дотримується така обов'язкова умова, як пред'явлення осіб, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Нерідко особи, яких запрошує слідчий для участі у цій слідчій дії, мають зовні охайний вигляд, а в особи, яка підозрюється у вчиненні злочину та яку доставляють зі слідчого ізолятору для проведення впізнання, відсутні шнурки та ремінь, голова поголена, є інші характерні ознаки, що свідчать про її перебування у місцях попереднього ув'язнення (інколи навіть забували зняти наручники). Подібні обставини недвозначно «натякають» свідку або потерпілому щодо суб'єкта «правильного» впізнання [14, с. 8].

Тому ознаки особи, яка підлягає пред'явленню для впізнання, є інформаційною основою його проведення. Через виділення та порівняння зазначених ознак та особливостей образу у пам'яті та об'єкта у натуральному вигляді відбувається встановлення тотожності, подібності або відмінності. З цього приводу Є. Д. Лук'янчиков зазначає, що впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою розуміють зовнішнє відбиття властивостей об'єкта. Якість – це те, що внутрішньо притаманне об'єкту та характеризує його. Сукупність властивостей об'єкта робить його якісно визначеним, індивідуальним. Протягом значного часу властивості об'єкта зберігаються незмінними, мають добру сталість, а ознаки його можуть відносно змінюватися. Це повинно враховуватися при проведенні пред'явлення для впізнання. Специфіка такої ідентифікації полягає у тому, що вона може здійснюватися лише тими особами, які особисто сприймали об'єкт; ідентифікованим виступає образ пам'яті об'єкта, який відбився у свідомості особи, що впізнає, та є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами [9, с. 6].

Стосовно безпосереднього проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії ми підтримуємо позицію І. А. Іпатової, яка порядок пред'явлення для впізнання людей розглядає з поєднання наступних складових: запрошення понятих; роз'яснення їм мети і порядку слідчої дії, їх прав та обов'язків; запрошення статистів; роз'яснення їм мети і порядку слідчої дії, їх прав і обов'язків; запрошення (доставляння) впізнаваного, роз'яснення йому мети і порядку слідчої дії, його прав й обов'язків; пропозиція впізнаваному самому вибрати місце серед статистів; запрошення впізнаючого та роз'яснення йому цілі, завдань і порядку слідчої дії; попередження впізнаючого про кримінальну відповідальність; пропозиція оглянути пред'явлених осіб і повідомити, чи впізнає він кого-небудь, якщо так – кого і за якими ознаками; пропозиція упізнаній особі назвати свої прізвище, ім'я, по батькові; питання до впізнаючого та іншим особам: чи мають вони питання один до одного; питання до всіх учасників: чи мають вони зауваження з приводу пред'явлення для впізнання; фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання [2, с. 59-60].

Не торкаючись усіх тактичних аспектів даної слідчої (розшукової) дії, розглянемо особливості окремих із них через призму розслідування злочинів проти моральності. Адже у цих випадках існують певні особливості, що не одержали досить повного висвітлення у науковій літературі. Як було зазначено вище, у ряді випадків потерпілі і свідки вважають, що підозрюваного будуть спостерігати приховано, щоб він їх не побачив. Таке ставлення впізнаючого до майбутньої участі у слідчій (розшуковій) дії пояснюється тим, що не кожна особа психологічно готова до подібної зустрічі, на що можуть впливати стан здоров'я, стать, вік, залежність від злочинця тощо.

Зазначене пояснюється тим, що людина може злякатися і заявити, що серед представлених осіб не має того, кого бачила під час злочину. Практиці відомі випадки, зазначає З. І. Мітрохіна, коли потерпілі боялися увійти у приміщення, де було підготовлене пред'явлення для впізнання, попри наявність охорони, уникаючи зустрічі з насильником або іншим злочинцем [10, с. 45]. Тому ми пропонуємо при проведенні пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності, з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, забезпечити умови, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує останньої. Зазначене відповідає положенню ч. 4 ст. 228 КПК [7] стосовно пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням.

З огляду на це, доречним також є спостереження за поведінкою підозрюваних. Адже вони можуть своїми діями викликати в особи, яка впізнає, негативні емоції, через які процесуальна дія

може не дати позитивного результату. С. М. Стахівський зазначав, що цей тактичний прийом дозволяє слідчому помітити за виразом обличчя, жестами й іншими ознаками, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зрвати його взагалі. Такі дії повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки [12, с. 52].

Отже, пред'явлення для впізнання є важливою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні злочинів проти моральності. Найчастіше у зазначених випадках проводиться пред'явлення для впізнання живих осіб. Серед організаційно-підготовчих заходів у досліджуваній категорії кримінальних проваджень найбільш важливими є попередній допит особи, яка впізнає; визначення місця, часу і способу проведення впізнання; створення оптимальних умов для проведення даної слідчої (розшукової) дії. Під час безпосереднього пред'явлення найбільш доцільними тактичними прийомами є спостереження за поведінкою свідків, потерпілих та підозрюваних, а також його проведення поза візуальним спостереженням.

Література

1. Борисенко І. Пред'явлення для впізнання: аналіз практики розслідування вбивств / І. Борисенко // Вісник прокуратури. – 2007. – №1. – С. 75-79.
2. Ипатова И. А. Криминалистика : [учебно-методический комплекс] / И. А. Ипатова. – М. : ЕАОИ, 2008. – 558 с.
3. Криміналістика : [навч. посіб.] / [Р. І. Благу-та, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.
4. Криміналістика : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. – 419 с.
5. Криміналістика : [підручник] / Н. П. Яблоков. – М. : Юристь, 2001. – 586 с.
6. Криминалистика : [учебник] / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. – М. : Дашков и К, 2009. – 608 с.
7. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Лук'янчиков Є. Д. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Вісник кримінального судочинства. – № 4. – 2015. – С. 46-53.
9. Лук'янчиков Є. Д. Пред'явлення для впізнання : [навч. посібник] / Є. Д. Лук'янчиков, О. М. Моїсєєв. – М.: Макіївка : Графіті, 1998. – 104 с.
10. Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса / З. И. Митрохина. – К. : УМК ВО, 1990. – 52 с.
11. Настольная книга следователя / Под общ. ред. Г. Н. Сафонова. – М. : Госюриздат, 1949. – 879 с.
12. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [навч.-практ. посібник] / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
13. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 704 с.
14. Фаринник В. І. Забезпечення прав та свобод людини при доказуванні у кримінальному провадженні / В. І. Фаринник // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2014. – С. 6-10.
15. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання : [навчально-методичний посібник] / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 103 с.

Анотація

Єфімов М. М. До питання проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. – Стаття.

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування злочинів проти моральності. Розглядаються організаційні й тактичні особливості пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Акцентується увага на підготовчих заходах до проведення визначеної слідчої (розшукової) дії. Характеризуються окремі тактичні прийоми та порядок пред'явлення особи для впізнання.

Ключові слова: моральність, слідча (розшукова) дія, пред'явлення для впізнання, тактичний прийом.

Аннотация

Ефимов Н. Н. К вопросу проведения предьявления для опознания при расследовании преступлений против нравственности. – Статья.

Научная статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов расследования преступлений против морали. Рассматриваются организационные и тактические особенности предьявления для опознания в уголовных производствах этой категории. Акцентируется внимание на подготовительных мероприятиях к проведению этого следственного (розыскного) действия. Характеризуются отдельные тактические приемы и порядок предьявления лица для опознания.

Ключевые слова: моральность, следственное (розыскное) действие, предьявление для опознания, тактический прием.

Summary

Yefimov M. M. The question of presentation for identification in the investigation of crimes against morality. – Article.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of crimes against morality. The organizational and tactical especially of the producing for identification at the investigation of this crime are examined. The focus is on preparatory measures for conducting a certain investigative (search) action. Separate tactical techniques and the order of presentation of the person for identification are characterized.

Key words: morality, investigation (search) action, presentation for identification, tactical reception.